

і європейських авторів. М. Максимович один з перших розкрив значення термінів “руський”, “Русь” у їх історичному та лінгвістичному значеннях. Однак, як і його попередники, він все ще перебував під впливом тогочасних методів і прийомів історичного дослідження, вирватися за межі яких не мав змоги. Вадою його наукової методи було й те, що він випереджав власний, раніше заготовлений, висновок, підводячи під його одні історичні факти й ігноруючи інші.

Література

1. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – С. 157–181.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В XI т., XII кн. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 604.
3. Окремі зауваги щодо цієї проблеми знаходимо в дослідженнях Степенко О.Д. Проблеми історіографії Древньої Русі (Конспект лекцій з курсу історіографії). – Кам’янець-Подільський, 1965. – С. 46–76; Найбільш повний перелік бібліографії див.: Марков П.Г. Жизнь и труды М.А. Максимовича. – К., 1997.
4. Марков П.Г. Жизнь и труды М.А. Максимовича. – К., 1997. – С. 51.
5. Там само. – С. 51.
6. Відділ рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського, ф. 1, спр. 577/1477, арк. 14, 20.
7. Лист М. Максимовича до І. Тимковського // Киевская старина. – 1891. – Т. 8. – С. 87.
8. Максимович М.А. Собрание сочинений. – К., 1876. – С. 9-10
9. Там само. – С. 16.
10. Там само. – С. 16.
11. Там само. – С. 45–46.
12. Там само. – С. 47.
13. Там само. – С. 48.
14. Детальніше про історичну концепцію М. Ломоносова див.: Ломоносов М.В. Замечания на диссертацию Г.–Ф. Миллера “Происхождение имени и народа российского” // Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. – М.; Л., 1952. – С. 26. Його ж: Древняя Российская история // Там само. – С. 209-213; Павлова Г.Е. М.В. Ломоносов и становление отечественной науки // Вопросы истории, 1986. – С. 42–51; Кириленко С. О. Причорноморо-Азовська Русь: історіографічний екскурс // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С. 39–47.

Г.С. Доманова

Чернігівський магістрат як судова установа

Як відомо, міста з Магдебурзьким правом були звільнені від влади й суду над міщанами державців, намісників і воєвод, вони одержали самоуправління, податковий і судовий імунітет. Магістрат поставав як адміністративно-судова установа. На Лівобережній Україні протягом другої половини XVII – XVIII ст. свої права зберегли магістрати Переяслава, Ніжина, Погара, Чернігова, Стародуба [1].

Проблема міського суду другої половини XVII – XVIII ст. розглядалася здебільшого у контексті вивчення історії міського самоврядування та судочинства доби Гетьманщини. Д. Багалій, досліджуючи чинність Магдебурзького права на Лівобережній Україні, стисло схарактеризував орга-

нізацію магістратського суду, його компетенцію, проаналізував збірники Магдебурзького права, які використовувалися у міських судах упродовж другої половини XVII – XVIII ст. [2]. Питань магістратського суду торкалися у своїх працях О. Левицький, М. Слабченко, М. Василенко, Я. Падох, А. Пашук [3]. Історія Чернігівського міського суду досі не була предметом окремого дослідження. В контексті вивчення історії міського самоврядування Чернігова автор прагнув схарактеризувати судову функцію магістрату й проаналізувати зміст актових книг, що містили нотаріальні записи [4].

Королівський привілей Чернігову 1623 р. наголошував, що міський уряд “по силе Магдебургского права приспособляясь обыкновениям других наших городов коронных судить и оправлять, виноватых наказывать и справедливость совершенную и непродолжительную, как мещанам черниговским так и общим людям делать должны” [5]. У привілеї також зазначалося, що “войта и урядников городских черниговских, буди бы кто жаловаться на них о обидах, мы сами и наследники наши короли польские и великие князья литовские за объявлением позыву повелений наших судить имеем” [6].

Внаслідок Української національної революції середини XVII ст. відбулися суттєві зміни у сфері судочинства. Замість ліквідованих земських, гродських, підкоморських і замкових судів з'явилися козацькі – сотенні, полкові, а також Генеральний суд як вища апеляційна інстанція. Чернігівський магістрат на той час мав уже усталену організацію, свої порядки та вироблену систему судочинства. У магістраті розглядалися цивільні справи жителів усіх станів. При розгляді нескладних кримінальних справ представники козацького стану подавали судові позови у магістрат, якщо друга сторона знаходилася у віданні магістрату.

Міське право утворилося з кількох кодексів, які набули назву Магдебурзького права. Найголовнішим серед них було Саксонське Зерцало, що набуло значного поширення й зазнало чимало доповнень та переробок, з котрих найбільш популярним було польське видання 1581 р. Павла Щербича [7]. Царський уряд, визнавши чинність Магдебурзького права, тим самим мусив зберегти й “законні” книги. Як зазначив Д. Багалій, “нових не було й про зложення їх ніхто навіть не думав: ані самі міщани, ані гетьманський уряд, ані розуміється центральне московське правительство” [8].

Вже у першій половині XVIII ст. назріла необхідність проведення змін у сфері судочинства. Перегляду потребували застарілі правові норми. Царський уряд, зважаючи на неузгодженість правових норм, за якими жило і судилося місцеве населення, розраховував на значне зближення власне українського й загальноросійського законодавства [9]. Поштовхом до складання єдиного правового кодексу були так звані “Решительные пункты гетману Данилу Апостолу” 1728 р. [10] У 20-му пункті “О судочинстве в Малороссии” були згадані, але неточно “Магдебургские да Саксонские Статуты” [11]. Загалом-то, йшлося про переклад усіх правових норм із узгодженням їх між собою та зведенням воєдино. При цьому необхідно було враховувати ту суспільно-політичну ситуацію, що склалася на той час в Україні. У 1730 р. набула поширення “Інструкція” гетьмана Д. Апостола судам, в основі якої лежали Литовський Статут і Магдебурзьке право [12]. У

містах, що мали магістрат, сотенний суд повинен був діяти окремо від магістратського. У параграфі 14 зазначалося, що “сотенние и городовие, где майстрату нет, урядники, а где майстрат есть, выдавать имеют майстратовие требующим людям купчие записи в продажи грунтов знатных, великой суммы; також протесты и духовние записи сочинять и выдавать по правам, без взятков, противних праву; а в продажи грунтов самой меньшей сумми мощно чинить и выдавать по селам купчие записи и духовици” [13]. Відбулося розмежування полкових і сотенних судів, з одного боку, та міських з іншого. На підставі “Решительных пунтов” козаки повинні були судитися в полкових судах і полкових канцеляріях, а також у сотенних правліннях, у той час, як міщани і “государевы” або так звані ратушні мужики – в магістратах і ратушах [14]. У 1734 р. з’явився новий збірник правових норм – “Процесс краткий приказной, изданный при резиденции гетманской” [15]. За своїм змістом і соціальною спрямованістю “Процесс” наближався до іншого зводу законів, укладеного 1743 р., – “Прав, по которым судится малорусский народ”. Хоча “Права” не були санкціоновані верховною владою і не отримали юридичної сили, проте значною мірою відобразили той суспільно-політичний устрій Лівобережної України, який склався на середину століття [16]. “Права” містять окремий розділ “О магистрате или уряде гродском упривилиюванных и других, меньших городов, о судах их градских и о других должностях” [17]. Як зауважив Д. Багалій, “зладжений він головно на основі Порядка й Саксона (причём переважають відкликування до першого з них), є в них одначе й місця зі Статуту” [18]. Підрозділи, “О суде магистратовом или градском”, “О почитании в суде градском судовых и приходящих персон, також и о штрафе за непочтение” дозволять зрозуміти організацію міського суду.

Чернігівський магістрат розглядав як цивільні, так і нескладні кримінальні справи. Апеляційною інстанцією для нього був Генеральний військовий суд. Про характер справ засвідчують записи у міських книгах. Все, що відбувалося у магістраті, – розгляд судових позовів, допити свідків, винесення вироків – акуратно протоколювалося в актовій книзі. На жаль, унаслідок катастрофічних пожеж 1718 та 1750 рр. чернігівські актові книги XVII – початку XVIII ст. загинули.

Утім, другою половиною XVIII ст. датовані справи, які містять, між іншим, численні скарги, позови, звинувачення у крадіжках, побоях, протести, протоколи слідств, допитів, вироків тощо. Так, наприклад, “Дело поточное 1752 года генваря 5 дня вшедшее”, містить 170 записів різного характеру [19]. На початку книги вміщено стислий опис усіх актів, указано дати кожного запису. Серед справ, що представлені у книзі, знаходяться скарги, звинувачення в крадіжках, побоях, протести. Схожа поточна книга збереглася за 1753 р. [20]. На початку книги занотовано “Опись разным челобитным”, що містить 161 запис. У книзі зареєстровані численні скарги позивачів, звинувачення у побитті, показання свідків, заяви, протести, пропозиції, розписки тощо. З усіх справ винесено рішення – “определение” магістрату. Подібні міські книги збереглися за 1750–1751, 1754, 1760–1761, 1763, 1767 рр. [21].

Судовий процес був побудований “на началах состязательности истца и ответчика”. Якщо справа не потребувала розгляду у вищій інстанції, вона

вирішувалася доволі швидко. Судоговоріння здійснювалося публічно, “допускалось широкое участие населения, которое могло перейти из роли публики в роль свидетеля”, якщо в тому була потреба [22].

Гетьманський ордер 1752 р. щодо здійснення судочинства на місцях “по маловажним тяжбам” та указ Генерального військового суду 1760 р. “с предложением дабы магистрата Черниговского ежели от оного на словесную расправу объявлена будет апелляция в суд Генеральный, допускаемо было” проливають світло на хід судового процесу з цивільних і нескладних кримінальних справ [23]. У гетьманському ордері зазначалося, що “в оном Генеральном суде из присылаемых по апелляциям из полковых канцелярий решениях в сотенных урядах и полковых судах в разных исках дел усмотрено, что в тех сотенных урядах по жалобам рядовых казаков и других обывателей подлого народа людей на таковых де казаков и обывателей в малых исках яко то в случаю числа ссорах, брань и драках легких побоев, також грабежах на спорных грунтах и прочих сему подобных маловажных случаемых между ими спорами чинится произвождение письменными процессами, чрез что происходили истцам и ответчикам долговременные волокиты и убытки и за то на оных приговаривали разные доправки деньгами, а за неимением денег отбирая грунта отдавая обидимым”. Отже, наказано, щоб між рядовими козаками та посполитими судового процесу “на письме производимо не было, но расправляно было на урядах сотенных старшинами сотенными по прежнему обыкновению словесно и для случаемых иногда справок велено держать на урядах тех годовые зашнурные книги или журналы и велеть таковы словесные жалобы и по тем расправам кто винным найдется в чем и каков штраф или наказание...учинено будет записывать в те книги”. Чернігівський магістрат, як і полковий суд, мав дотримуватися гетьманського ордеру. З Генерального військового суду він отримав копію даного ордеру, в якому зазначалося: “в Черниговский магистрат сим предложить, ежели в том магистрате на подчиненных оному магистрату людей от казаков или других подле народа людей жалобы будут маловажные о ссорах, драках, побоях, грабежах и подобных тому в учинении расправы по предписанному его ясно вельможности высоко повелительному ордеру чинено во всем не отменно” [24]. Указ 1760 р. дозволяв апеляції до Генерального суду чолобитникам по “маловажним” тяжбам “по словесной расправе”, про що магістрат отримав відповідну резолюцію [25].

Вищезгадана міська актова книга за 1753 р. містить майже 100 чолобитних, які стосувалися крадіжок, побоїв, які не потребували детального розслідування [26]. Наприклад, “Доношение жителя черниговского Захария Ивана Черевченка з жалобою на солдата команды гарнизонной Василия Ивановича за причиненной у него им боя и с прошением о своде его на другую квартиру по команде представления”, “Доношение Данилы Станиславского на Фому Железняка за обесчестие им его в названии вором”, “Доношение Афанаса Плетеня на Григория Лопатня и Алексея Речицкого с товарищи за причиненной от их ему бой”.

Зокрема, у липні 1753 р. чернігівський лікар Я. Узнанський подав до магістрату скаргу на невинувдані дії по відношенню до себе і своєї родини

полковника І. Божича – “Протест лекаря городского Черниговского Якима Узнанского о причиненном ему полковником Божичем боя” [27]. Я. Узнанський детально описав усі злочини, скоєні полковником, зазначив, що “от чинимого полковником надомною бою и страха болен я, а жену мою взял насилно под караул всякими словами бранил”, а через два місяці його самого також було взято під варту за наказом І. Божича. Лікар повідомив, що має намір подати скаргу до Генерального суду для проведення детального слідства. Магістрат не мав заперечень.

Зміст багатьох позовів стосується повернення грошових боргів. Так, у липні 1753 р. до магістрату надійшла скарга на бурмиистра М. Єнька. Йшлося про те, що М. Єнько купив у П. Ладонки сіножать за 50 руб., а віддав тільки 30 руб. через те, що “оной сеножати размежевания, так как у него еще два брата Иван и Андрей Ладонки, нет”. М. Єнько обіцяв повернути гроші, коли буде проведено розмежування сіножаті. Магістрат ухвалив: “Сыскать братьев Петра Ладонки сообщить о том доношении, послать рочных райцов Федора Мазура и Стефана Котляра и велеть оным райцам дабы они в присутствии просителя Петра Ладонки и братьев его объявленных учинили равномерную и безобидную по рассмотрению тех частей сеножати разделку” [28].

На судові позови, які передбачали проведення більш-менш ґрунтового слідства, магістрат заводив окремі справи. Так, у січні 1752 р. магістрат порушив справу “О споре за землю” між полковим канцеляристом Григор’євим та чернігівськими міщанами Ладанками” [29]. Слідство тривало півтора року. Григор’єв твердив, що брати Ладонки присвоїли собі землю, заставлену його дядьком Власом Нестеренком, і вимагав повернути означений ґрунт “за приемом от него данных ими за оной ґрунт объявленому дяде его подлежащего числа денег”. Разом з тим, магістрат отримав лист з полкового суду, яким заборонялося реєструвати продаж згаданого ґрунту. На допиті Іван та Андрій Ладонки стверджували, що “имеется в полях пахотных Масановских ґрунт, а именно четыре нивки, в их ответчиков которой куплен отцем их Ладанков Антоном Ладанком в жителя черниговского Власа Нестеренка, а какой либо застави по какой ґрунт и крепость за рукою его Власа Нестеренка, от его продажи Нестеренко их ответчиков отцу дан”. Вони також подали копію купчої 1731 р. У суді Григор’єв заявив, що згадана земля є в заставі, а не в продажі, як заявляли відповідачі. Як доказ того, він подав у магістрат “Представление”, в якому записано, що в червні 1742 р., під час хвороби В. Нестеренка, Антон Ладонка, “пришедши к значковому товаришу Алексею Губаревскому объявляя, что тое поле его Власа Нестеренка в его Ладонки в застави а не в продажи и советовал он Ладонка, чтоб показанный Губаревский тое поле себе купил, тот не купил бо не имел денег”. Григор’єв вимагав від магістрату проведення слідства і подав протест, де зазначив, щоб “по означенному делу на случай продажи ими Ладонками оной исцевой ниви о которой и дело в магистрате производится купчой никому на оную ниву не конфирмовано”. Магістрат відправив у полковий суд лист, яким вимагав учинити допит свідків у цій справі, у першу чергу О. Губаревського, та надіслати їх у магістрат. У травні 1753 р. було прийнято рішення: “по означенному делу состоявшееся о

выдачи истцу Григорьеву з магистрата декрета на владение поискуемого им грунта”.

Протягом 1763 – 1764 рр. була проведена судова реформа. Згідно з гетьманським універсалом 1763 р. відкривалися нові суди – земські, підкоморські та гродські. У Чернігові мав постійно діяти земський суд, а замість полкового – гродський суд [30]. Генеральний військовий суд залишався апеляційною інстанцією. Компетенція новостворених судів визначалася Литовським Статутом, однак на практиці зустрічалися посилання “на Порядок, Саксон, Права Цесарския и Магдебурские, а на высочайшие указы 18 столетия” [31]. 1765 р. Малоросійська колегія наказала Чернігівському магістрату “в квартиру для земского суда отвесьть пристойной дом, чтоб утеснения и суду, и хозяину быть не могло” [32]. Магістрат не втратив судової функції, зазвичай, продовжували надходити різні чолобитні. Траплялося й таке, що позови подавалися у земський суд, а останній долучав до справи магістрат.

Отже, актовий матеріал Чернігівського магістрату другої половини XVIII ст. засвідчує, що міський суд існував окремо від полкового. До магістрату надходили найрізноманітніші судові позови як від магістратських підданих, так і представників козацького стану, військових, які заносилися до міських книг. Чернігівський магістрат займався цивільними та нескладними кримінальними справами, а апеляційною інстанцією на його рішення був Генеральний військовий суд.

Література

1. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 –1782). – Львів: Вид-вж. Львів. ун-ту, 1967. – С. 48.
2. Багалеї Д. Магдебурське право на Лівобічній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в. – Львів, 1904. – С. 405–416, 431–442.
3. Левицький О. По судах Гетьманщини. Нариси народного життя Гетьманщини другої половини XVII віку. – Харків: Кооперативне видавництво Рух, Слабченко М. Судівництво на Україні XVII – XVIII ст. – Харків, 1919; Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII ст. – Львів, 1994; Пашук А. Організація судів на Україні в другій половині XVII ст. – Харків, 1961; Його ж. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648-1782). – Вид-вж. Львів. ун-ту, 1967.
4. Доманова Г. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2000. – №2. – С. 34-42; Вона ж. Актові книги магістрату // Література та культура Полісся. Випуск 21. – Ніжин, 2002. – С. 48-52.
5. ЦДІАК України, ф. 1673, оп. 2, спр. 133, арк. 3.
6. Там само, арк. 3.
7. Слабченко М. Судівництво на Україні... – С. 5.
8. Там само. – С. 407.
9. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. – Київ, 1996. – С. 163–164.
10. Матеріали до історії українського права. – К., 1929. – Т. 1. – С. XI.
11. Гуржій О. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). – К., 1994. – С. 19–20;
12. Там само. – С. 24; Матеріали до історії українського права... – С. XIV.

13. Матеріали до історії... – С. 10–11, 16–17.
14. Пашук А. Суд і судочинство... – С. 49.
15. Гуржій О. Право в українській державі... – С. 24–25.
16. Гуржій О. Українська козацька держава... – С. 163–164, 143.
17. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. – К., 1997. – С. 452–361.
18. Багалеї Д. Назв. праця. – С. 415.
19. ЦДІАК України, ф. 1673, оп. 2, спр. 22.
20. ЦДІАК України. –Ф. 1673, оп. 2, спр. 26.
21. ЦДІАК України, ф. 1673, оп. 2, спр. 2, 33, 41, 45, 59, 61, 68, 80.
22. Очерк г. Чернигова 907 – 1907. – Чернигов, 1908. – С. 44.
23. ЦДІАК України, ф. 1673, оп. 2, спр. 42.
24. Там само, арк. 6-6зв.
25. Там само, арк. 2-2зв.
26. ЦДІАК України, ф. 1673, оп. 2, спр. 26.
27. Там само, арк. 105–111.
28. Там само, арк. 114–114зв.
29. ЦДІАК України, ф. 1673, оп. 2, спр. 24.
30. Левицкий О. Об актовых книгах... – С. 27; Пашук А. Суд і судочинство... – С. 57.
31. Миллер Д. Очерки из истории юридического быта старой Малороссии // Сборник Харьковского филологического общества. – Т. 8. – Харьков, 1896. – С. 194.
32. Там само. – С. 133.

С.Ю. Зозуля

Службові переміщення професора Г.А. Максимовича

Автор щиро вдячний доктору історичних наук, професору Урсу Дмитру Павловичу та доктору історичних наук, професору Непомнящому Андрію Анатолійовичу за допомогу в підготовці цієї статті.

Лінія чернігівських Максимовичів другої половини ХІХ ст. веде свій рід із середини ХVІІ ст. від сина ніжинського торговця і відкупника, згодом орендаря прибуткової нерухомості Києво-Печерського монастиря, Максима Васильківського [1]. Його син Дмитро Максимович, через прихильність гетьмана Івана Мазепи до родини Васильківського загалом, досяг значних кар'єрних успіхів: був Ніжинським полковим писарем, полковим суддею, згодом – геренальним осавулом [2]. Полтавська катастрофа мало не коштувала йому життя, але смертну кару за “зраду” змінили на заслання до Архангельська, позбавивши всіх земельних маєтностей навколо Ніжина [3]. Після смерті Петра І колишніх сподвижників опального гетьмана помилували; молодші Максимовичі (Дмитро Максимович на той час уже помер) повернулися в Україну і почали військову службу “з нуля”, отримавши скромні рангові землі в тому-таки Ніжинському полку, але північніше від рідних місць – у Сосницькій сотні